

Idényszerzés

Hajóink már a téli dokkban állnak,
A tintakék víz egyre kocsonyásabb,
Sötétlenek az ólomszín egek,
Most végre megkezdődhet gyógyulása
A földnek, mely mitőlünk volt beteg —
A hó fölött a csillagok világa
Úgy tündököl, oly csend van és hideg,
Alig hallik már messziről a néma
Jég-börtönben sikoltozó sziréna.

(Baka István fordításai)

Arszenyij Tarkovszkij költői világa

Arszenyij Tarkovszkij ma már vitathatatlanul egyike a legjelentősebb mai, orosz költőknek. Bár első kötete csak 1962-ben jelent meg, de 1929-től kezdve folyamatosan ír verseket, szűk irodalmi körben jól ismerték munkásságát már az 1930-as, 40-es években is. Anna Ahmatova az egyik legnagyobb kortárs költőnek tartotta.

1907-ben született Jelizavetgradban (ma Kirovograd), értelmiségi családban. Apja száműzött anarchista, a „Népakarat” tagja volt, kivételes műveltséggel rendelkezett, hét élő és két holt nyelvet ismert. Tarkovszkijnek a kultúra iránti érzékenységét, a humán tradícióhoz való kötődését meghatározta a családi környezet. Már fiatalon jól ismeri az orosz és európai költészetet, különösen az ukrán filozófus író, Grigorij Szkovoroda, és a XVIII. századi orosz irodalom kelti fel érdeklődését. 1925-től 1929-ig az Állami Irodalmi Főiskola hallgatója, majd a rádiónál dolgozik, illetve 1932-től fordítással foglalkozik: elsősorban Közép-Ázsia és a Kaukázuson túli Terület népeinek költészetét fordítja. Válogatott művei 1982-ben jelentek meg; ez a kötet mindmáig a legteljesebb Tarkovszkij-versgyűjtemény.

Arszenyij Tarkovszkij költészete a kortársak közül leginkább a kései Paszternak, Mandelstam és Zabolockij poétikájával rokon, az orosz posztavangarde jellemző jegyeit viseli magán. Tarkovszkij költői világa a létre nyitott, melyben benne foglaltatik az emberi létezés és annak meg-

valósulása: az egyéni sors. Tarkovszkijt Paszternakhoz hasonlóan az „elérhető”, szubjektívizálható lét foglalkoztatja, az „ég a virágkehelyben” (Tarkovszkij), a „világmindenség könnyei a borsóhüvelyben” (Paszternak). Ezért a tarkovszkiji lírának is legfontosabb kategóriája a természet, de más jelentésben, mint Paszternaknál. Tarkovszkij verseiben a természet nem antropomorf, végsőkéig nem szubjektívizálódik, nem válik a vers „társszerzőjévé”. Csak egy pillanatig adatik meg az embernek az a kegyelmi állapot a természettel szemben, hogy behatolhat titkaiba. Ekkor a természet misztériális jellegűvé válik, bár Tarkovszkij költészetében e pillanatok nem a misztikus élmény következtében jönnek létre, hanem benne gyökereznek az egyéni létezésben, az ember számára az időnkívülség ritka állapotát jelzi, amely a szerelem adta tágaság és a halálon való elmélkedés következtében jön létre. Jó példa a tarkovszkiji alapélmény kifejezésére *Az első együttlétek* című vers. A szerelem ünnepének pillanatában a természet, mint „tükrön túli táj” misztériális mélységeket idéz, a nyelv szakrálissá válik, „sorson túlivá”:

„Felébredtél, s a hétköznapi szónak,
Ahogy kimondtad, új fényt adva, már
A nyelvet is varázkörödbe vontad,
A mondatok felzengtek és lobogtak.
S az a szó: *te* azt jelentette: *cár*.”

A vers az „Előttünk még a mennybolt is kitárult” kozmikus képében éri el tetőpontját, de utolsó két sora már az egyén veszélyeztetettségét sugallja, visszatérést jelez az autentikus létállapothoz, az emberi sors-hoz, amely nem szakralizálható, hanem mindenkinek evilági osztályrésze: „A sors már örülként loholt utánunk, / S kezében borotvát szorongatott.”

Paszternak költészetével ellentétben Tarkovszkij szerint lehetetlen a világmindenséggel „familiáris viszonyt” kialakítani, mert az maga a tökéletesség, s így az egyetlen erkölcsi tekintély. A tarkovszkiji világkép hierarchikus, s ez az oka annak a „klasszicizáló hajlamnak”, amely költészetét áthatja. Tarkovszkijt éppúgy, mint Zabolockijt gyakran foglalkoztatja a halhatatlanság problémája. Zabolockij 1930-as évekbeli költészetével ellentétben Tarkovszkij a fizikai lét törvényeit, mint eleve adottat értelmezi, s a végességben próbálja — paradox módon — megfogalmazni a halhatatlanság lényegét. „Halhatatlan vagyok, amíg meg nem halok” — írja mintegy vitázva Zabolockijnak Fjodorov és Ciolkovszkij filozófiai nézetei alapján kialakított „metamorfózis”-elméletével. Az evilági halhatatlanságot, az örökkévalóságot a költőnek a kultúra és történelem megőrzése adja, melynek záloga maga a költői szó. Ezért tartja fontosnak Tarkovszkij az emberi létezésben a szellemi autonómiát, mert egyedül ez áll ellent a fizikai lét törvényeinek. A szellemi autonómia egyben az egyéni sors vállalását is jelenti, mert e nélkül nem él az emlékezet, nem él a kultúra, mivel nincs személyes hitele. A költői szó így nemcsak az emlékezet megőrzője tehát nemcsak kultúrahordozó hanem egyéni sorsmodellt is képvisel, intim-biografikus jelentőségű. Ily módon a vers, mint az intellektualitás megvalósulása, az emlékezet segítségével átkonstruálja a mindenséget, szellemi lényegűvé teszi, de közben örök vitában áll a sorssal, és nem szűnik meg az egyéni tragikus életérzés kifejezője lenni.

„Tán csak a sajnálat,
Mitől a szív fájhat,

S szokásom, hogy folyton
Magamban beszélek,
Vitatkoznak vádlón
Sorssal az emlékek.”

(Füzetbe írt versek)

Tarkovszkij sorsversei közül talán a legszebbek a tragikus sorsú költő, Marina Cvetajeva emlékének szenteltek. A *Nem alszom, hallom én* című versben Marina alakja a költői sors metaforájává válik, emléke „komor jósláng”, életútja, tragédiája örök figyelmeztetés, a költői és individuális létben való kiszolgáltatottságot, veszélyeztetettséget jelzi. Tarkovszkijnál éppúgy, mint a kései Paszternaknál az emberi sors szimbóluma az égő gyertya, amely megpróbál ellenállni a szélrohamnak, őrzi a belső meleget, intimitást és kultúrát. A *Szél* című versben a kedves szavai „égnek, mint a szélcibálta mécszláng”, bár már „a gyöngöge vállra. Az öröklét magánya nehezült...”, de a „bánat minden éjjel újraéled”, emlékét őrzi a mindenség, a természet, a szeptemberi szél.

A költői hivatástudat Tarkovszkij számára belső probléma, mintegy lelkiismereti kérdés, nem hivalkodó önkifejezés. „Vérem szerint házitücsök vagyok” — írja, s egyben elhatárolja magát a 60-as évek szónoki lendületű szovjet költészetétől. A tarkovszkiji versben legfontosabb a lírai jelen, melynek intim közegébe ágyazódik bele a múlt is. Mandelstam költészetéhez hasonló kultúratörténeti szinkronitás jellemzi számos versét. A történelmi korszakokkal, kultúrákkal folytatott belső dialógusnak szervező eleme a sorsközösség a választott történelmi, mitológiai, bibliai alakokkal. Ezért Tarkovszkij költészetében a lírai én sokarcú, bármikor képes az átlényegülésre a rokon sorsok közegében. A versek történelmi és mitológiai alakjai mindig „földközeli”, közegük gyakran a természet, s annak lényegének, az örökkévalóságnak megtestesülései. Titánia, a tündérkirálynő trónusát is a föld „gyökérlabirintusának mélyébe veszve” lehet fellelni; Titánia a föld lelke, hozzá igyekszik hűséges alattvalója, vele akar önmagát feladva sorsközösségre lépni.

„Halott nevem eméssze hát a tűz!
Mellvérttem rozsdás leveled.
Átkozz, ölj meg, királynőm, csak ne üzz,
Ne üzz el innen engemet.”

(Titánia)

A föld mitológémája vezeti el Tarkovszkijt a fa metaforájához, melyről egyik legszebb versét írja *Fák* címmel. Mesteri módon valósítja meg a költő a szubjektív és objektív egységet a metafora segítségével: a növekedés egyrészt szubjektív biográfiai tény (a férfikor elérése, a megtett alkotói út), másrészt a fák növekedésének objektív törvénye. E két szem-

pont összekapcsolása jelenti a versben az idő fogalmát, s a költő számára a kortárs tudatot:

„S kortársként szólítván a roppant
Félszázados fatörzseket,
Magad ne eldalolt dalokban,
Makacs növésükben keresd.

Önnön súlyától majd leroskad
A sok fa, mégis egyre nő,
Kérgükre újabb réteget rak
Új s új tavasszal az idő.”

A „fa”-metafora segítségével megvalósul a versben a föld és az ég összekapcsolása. A vers vége pogány szertartást idéz, a földanya tavasz-köszöntő ünnepét. Az ember és természet közötti rokonság kulcsát az én gondolatainak mozgása és a természet törvényei közötti hasonlóság adja. A vers végkicsengése Tarkovszkij kedves költője, Gyerzsavin ódai soraira emlékeztet.

„Rokon az ember és a lomb,
Bennünkef is örök makacsság
Taszít a mennyei magasság
Felé, akárcsak a vadont.”

(A versidézeteket Baka István fordította.)

SZÖKE KATALIN

SZERGEJ VOLSZKIJ

X X

X

Tél, hó nélkül, mint szerelem jó szó nélkül,
Szél tör rád, s szádba szél adja a dalt,
Futhatsz, sorsod úgyis utolér legvégül,
Csak bird elviselni fájdalmaidat.

Rádtör váratlanul, mint hivatalos vendég,
Mint tomboló szenvedély haragja,
Hogy egyetlen rohammal kirázza lelkét
Valakinek s magával ragadja.